

УДК 378.12

Н. В. Постоюк,
аспірантка

ІДЕЇ Д. Л. СЕРГІЄНКА: ПРОВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЙ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

У цій статті висвітлюються особливості планування та завдання екскурсій із природознавства в допоміжній школі, за Д. Л. Сергієнком, розглядається їх орієнтовна тематика, аналізуються загальні методичні вимоги до їх організації та проведення.

Ключові слова: екскурсія, планування, проведення, тематика.

Діти з особливими потребами привертають пильну увагу освіти багатьох країн, в тому числі й України. Науково-педагогічні спостереження спонукають до висновків: залишається актуальною потреба в інтегруванні таких дітей у сучасне суспільство, підготовки їх до життя і праці в умовах соціуму. Розвиток духовних і фізичних сил дитини до можливої для неї найвищої межі, яка для кожної буде різною, і пристосування до життя — ось єдина мета, яку потрібно досягнути у вихованні та навчанні розумово відсталих дітей. Завданням допоміжної школи є не лише озброїти учнів практичними й технічними навичками, а й забезпечити відповідне інтелектуальне і моральне їх виховання. Дослідниця проблем молоді з затримкою психічного розвитку Н. Компанець зазначає, що «реформа спеціальної освіти передбачає насамперед зміну ставлення до дитини як до об'єкта насичування корисними знаннями, зосереджуючись на формуванні життєвої компетенції, здатності після навчання у школі адаптуватися до життя в соціумі, бути особистістю» [2, 5].

Науковим вивченням проблем дітей з особливими потребами в Україні займалися такі педагоги, як Л. Вавіна, М. Фіцула, Н. Л. Коломинський, Б. А. Курбанова, О. М. Таранченко, Т. В. Скрипник, Р. А. Холодов, С. В. Литовченко, О. М. Лесько, В. В. Назарович, П. Б. Джуринський, Т. А. Круглова, В. В. Кобильченко, В. І. Андрієнко, К. Д. Бойко, В. В. Дзюрин, В. Ф. Засенко. Також цій темі присвячені дисертаційні дослідження В. Баудіма, А. Висоцької, А. Раку, О. Хохліної, В. Бондаря, А. Корнієнко, С. Максименка, Б. Пінського.

У контексті пошуків ефективних методів і прийомів навчання учнів з особливими потребами, підготовки їх до життя цінними й актуальними є рекомендації щодо проведення екскурсій у межах предмета природознавства в допоміжній школі професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка Дмитра Лавровича Сергієнка, який працював тут II половині ХХ ст. Його науково-методичні ідеї та думки у цій статті представлені вперше широкому загалу, іншими авторами раніше вони не досліджувались із невідомих причин.

Метою статті є розгляд теорії та практики проведення екскурсій у допоміжній школі за науковим доробком Д. Л. Сергієнка. Реалізація мети здійснювалася за такою схемою: 1) висвітлення особливості планування екскурсій у природу і сільське господарство; 2) аналіз загальних методичних вимог організації та проведення екскурсій; 3) розгляд орієнтовної тематики екскурсій з природознавства у допоміжній школі.

Д. Л. Сергієнко вивчив і проаналізував досвід роботи проведення екскурсій багатьох обласних спеціальних шкіл, вказавши на характерні загальні їх недоліки та розробивши власну методику проведення екскурсій, що заслуговує на особливу повагу до вченого та інтерес в сучасних умовах розвитку навчально-виховного процесу для дітей з особливими потребами. Педагог визначив завдання екскурсій — закріплення та розширення знань учнів. Він зауважив, що внаслідок добре підготовленої екскурсії мають збагатитись шкільний біологічний кабінет (гербаріями, різними колекціями, зразками рослин і тварин, роздатковим матеріалом для майбутніх уроків, схемами, діаграмами та ін.) куток живої природи, дослідна шкільна ділянка (новими сортами зернових, городніх та садових рослин) [3, 25–26]. Педагог писав, що «проведення екскурсій з учнями спеціальної школи має деяку специфіку порівняно з масовою школою. При вивченні нових об'єктів тут у більшою мірою слід опиратися на попередній досвід, попередні знання дітей, більшою мірою забезпечувати яскравість, емоційність, діяльність дітей і обов'язково — розвиток мови. Кількість об'єктів, які вивчаються на екскурсії, потрібно зменшити (не більше двох-трьох). Пояснення мають бути чіткими, короткими й образними. Вчитель повинен точно формулювати основні думки і доводити їх до розуміння учнів» [3, 13]. Безперечним є той факт, що в реалізації принципу наочності навчання велику роль відіграють екскурсії. Вони ознайомлюють дітей

з оточуючою дійсністю і сприяють її чуттєвому пізнанню, що особливо важливо для дітей з особливими потребами [1, 122]. Для цієї категорії учнів доцільно розробляти та намагатися постійно вдосконалювати методику проведення екскурсій відповідно до особистих потреб і вимог суспільства. Кожен науковець пропонує свій власний підхід і бачення проблеми, але істина досягається у знаходженні оптимального варіанта.

Аналізуючи науковий доробок Д. Л. Сергієнка, ми дійшли висновку, що він вирізняв два види екскурсій:

- екскурсії, що мають на меті попереднє ознайомлення учнів з об'єктами, які пізніше вивчатимуться у школі;
- екскурсії, що підсумовують і закріплюють пройдений навчальний матеріал.

Дмитро Лаврович підкреслював, що перший вид екскурсії має бути заздалегідь чітко спланований і передбачений планом роботи школи. Під час екскурсії потрібно правильно організувати спостереження учнів і збирання зразків для майбутнього вивчення їх у класі чи в біологічному кабінеті, під час лабораторно-практичних, дослідних робіт.

Другий вид екскурсій, в результаті яких підсумовується та закріплюється вивчений матеріал, повинен бути добре продуманий та відповідно спланований. Заклучна екскурсія, яка за своїм цільовим завданням закріплює пройдений навчальний матеріал з теми чи розділу програми, має мету розширити і закріпити попередні знання учнів, збагатити їх новими знаннями про певні явища і предмети, озброїти деякими потрібними вміннями та навичками. Педагог радив під час екскурсії в природу чи сільське господарство організувати й деяку практичну роботу учнів, що сприяє набуттю ними практичних умінь та навичок. Як зазначає Кароліна Рейда, дослідниця виховання готовності учнів допоміжної школи до самостійної праці, «виконуючи комплекс сільськогосподарських робіт (від посіву до збирання урожаю), вони [учні] оволодівають знаннями, виробничими процесами, в реальній, наочно-дійовій формі, збагачують життєвий та практичний досвід» [4, 45].

Д. Л. Сергієнко наголошував на важливості завчасного планування екскурсій, що уможливорює не тільки кращу підготовку до них, а й викликає в учнів цілеспрямований інтерес: вони свідомо і всебічно оглядають та вивчають об'єкт. На сільськогосподарських екскурсіях і екскурсіях у природу діти завжди виявляють бажання

включитися в роботу, яку вони спостерігають під час цих екскурсій, надають посильну короточасну допомогу на парниках, у плодовому і декоративному питомниках, на фермі, в саду й на городі, в лісі під час збирання насіння плодових і декоративних дерев та кушів, на лузі, збираючи трави тощо.

Д. Л. Сергієнко виявив такі особливості планування екскурсій у допоміжній школі:

1. Введення потрібних екскурсій у розклад роботи школи, погодження часу їх проведення із шкільним розкладом. Усі екскурсії мають бути передбачені річним навчальним планом і більш докладно, з визначенням часу, — піврічним планом.

2. Підготовка разом із завучем плану екскурсії (визначення теми, місця і часу її проведення).

3. Призначення відповідальних працівників за проведення екскурсії.

4. Узгодження з учителями інших предметів з тим, щоб, задаючи домашні завдання, вони враховували, що діти підуть на екскурсію, і для наступного дня задавали завдання значно менші, бо, оскільки екскурсії завжди забирають багато часу і діти бувають втомлені, вони можуть не виконати цих завдань [3, 5–7].

Д. Л. Сергієнко також розробив загальні методичні вимоги до організації і проведення екскурсій у природу, сільське господарство:

— визначити мету та зміст екскурсії відповідно до теми чи розділу навчальної програми;

— вивчити об'єкт, на який запланована екскурсія;

— розробити етапи роботи на екскурсії, список об'єктів, які будуть вивчатися, розрахувати час, визначити основні питання, що їх має розкрити вчитель і спеціаліст разом з учнями зміст потрібних пояснень;

— визначити форми роботи учнів: фронтальна, індивідуальна та у бригадах (складаються із 3–4 учнів);

— провести підготовчу роботу з учнями (вчитель знайомить з метою та значенням екскурсії, розподіляє завдання між бригадами, окремими учнями, дає докладний інструктаж, як кожен учень повинен підготуватися до екскурсії, визначає час і місце зібрання учнів).

Проведення екскурсій, за Д. Л. Сергієнком, має складатись із таких етапів:

1. Нагадування учням про мету і зміст екскурсії.

2. Огляд об'єкта: учитель чи спеціаліст дає відповідні пояснення про об'єкт, ставить перед учнями різні питання з метою привернення уваги до спостережень, підводить учнів до висновків, які вони зроблять на основі огляду та спостереження за об'єктом.

3. Практична діяльність учнів. Д. Л. Сергієнко вважав, що проведення екскурсій з посиленою участю учнів у праці сприяє не тільки закріпленню та розширенню їх знань, а й дає певну практичну підготовку до майбутньої діяльності, виробляє і прищеплює відповідні навички, уміння, дисциплінує їх. Це, у свою чергу, відповідає природним нахилам дітей не тільки побачити, а й самому доторкнутися руками до об'єкта, випробувати свої сили на практиці, навчитися робити так, як це роблять дорослі спеціалісти своєї справи. Введення елементів праці в екскурсії вимагає від учителя ще більшої відповідальності в підготовці, особливо в забезпеченні робочих місць та знарядь праці для учнів. Учні в процесі праці потрібно контролювати, допомагаючи їм у роботі, створюючи умови для розуміння процесів, правил поведіння, користування інструментами тощо.

4. Підсумовування екскурсії після її завершення, а згодом докладне підсумовування у школі й опрацювання наслідків екскурсії (виготовлення різних колекцій, гербаріїв, діаграм, малюнків у класі).

5. Складання списку потрібного обладнання та матеріалів, серед яких Д. Л. Сергієнко рекомендує мати: карту або план місцевості, компаси, рулетки, шнур, бінокль, лупи, фотоапарат, складний ніж, ножиці, сачки повітряні, сачки водяні, гербарний папір, коробки для зразків ґрунту, кормів тощо. Керівник екскурсії, залежно від теми, має добирати відповідне знаряддя із цього списку. Крім загального екскурсійного знаряддя, потрібно мати і певну кількість медикаментів (бинт, йод, ліки від болю) [3, 7–20].

На наш погляд, варта уваги й розроблена Д. Л. Сергієнком орієнтовна тематика екскурсій для учнів допоміжних шкіл. Покажемо це у формі таблиці.

Отже, нашим завданням було розкрити у статті ідеї Д. Л. Сергієнка щодо проведення екскурсій для дітей з особливими потребами, а саме висвітлити особливості планування екскурсій на природу і сільське господарство, які полягають у запровадженні потрібних екскурсій за розкладом роботи школи, у попередньому визначенні теми, місця, часу проведення та затвердження, плану екскурсії завучем школи, узгодженні з учителями інших навчальних предметів. Також були піддані аналізу загальні методичні вимоги до

організації екскурсій: вивчення вчителем об'єкта, на який запланована екскурсія, визначення мети та змісту екскурсії, етапів проведення, форм роботи учнів, необхідного матеріалу та практичної діяльності дітей. До того ж, розглянуто орієнтовну тематику екскурсій з природознавства від першого до шостого класу (найактуальніші з тем: пори року, сезонні зміни в природі, рослини, тварини, ґрунт). Наведені ідеї вченого, на наш погляд, доцільно застосувати під час організації екскурсій у сучасній допоміжній школі.

Таблиця — Тематика та завдання екскурсій

Клас	Назва теми	Назва і зміст екскурсії
1	Літо. Осінь. Зима. Весна. Зміни у природі. Місцеві дерева.	1. Екскурсія в шкільний місцевий сад, ліс у різні пори року. Вчитель ознайомлює, залежно від пори року, зі змінами у природі. Найкращий час для проведення екскурсій — весна, літо, друга половина вересня, перша половина жовтня
	Городні рослини	2. Екскурсія на шкільні дослідні ділянки або на город для ознайомлення з городніми культурами. Показати, як проводиться збирання городини. Взяти посильну участь у наданні допомоги під час збирання врожаю (збирання картоплі, буряків, моркви)
2	Літо. Осінь. Зима. Весна. Сезонні зміни у природі.	1. Екскурсія під час літніх канікул на луки для ознайомлення із цвітінням квітів. Збирання зразків рослин і виготовлення експонатів для виставки
		2. Екскурсія восени в ліс для збирання місцевих грибів. Якщо учні проживають в інтернаті, то зібрані гриби можна використати для приготування якоїсь страви
		3. Екскурсія восени на город для ознайомлення із збиранням врожаю (картоплі, буряків, баштанових культур). Допомога у збиранні врожаю
	Домашні свійські тварини	1. Під час вивчення тварин у зимовий час потрібно провести екскурсії на ферму великої рогатої худоби та птахоферму для загального ознайомлення із цими тваринами, продукцією, яку вони дають

Кінець таблиці

Клас	Назва теми	Назва і зміст екскурсії
3	Літо. Осінь. Зима. Весна.	1. Екскурсія на поле для ознайомлення з працею збирання зернових та овочевих культур
		2. Екскурсія в осінній та зимовий час у сад або в ліс для вивчення сезонних змін у природі та спостереження за життям диких птахів
		3. Екскурсія у весняний час на ставок або річку, озеро для ознайомлення з місцевими рибами. Під час екскурсій зібрати зразки місцевих риб для акваріумів
4	Ґрунт	2–3 екскурсії для того, щоб показати, як обробляється ґрунт та якими машинами
5	Будова та життя рослин	2–3 екскурсії на шкільну дослідну ділянку, в поле, в сад для ознайомлення з посівом, доглядом та збиранням зернових, овочевих і плодкових рослин
6	Будова та життя тварин	1. Екскурсія в сад для ознайомлення зі шкідниками саду, збирання матеріалу для колекцій
		2. Екскурсія на пасіку
		3. Екскурсія на птахоферму для ознайомлення з домашніми птахами й умовами їх утримання та годівлі
		4. Екскурсія на ферму великої рогатої худоби та свиноферму для ознайомлення з умовами їх утримання, харчування та продуктивністю рогатої худоби та свиней

Аналіз педагогічної спадщини визначного педагога показав, що він здійснив низку цінних напрацювань із цієї важливої проблеми. Невивченими залишаються тематика екскурсій для учнів шкіл глухонімих, а також ряд методичних порад до проведення екскурсій у сад та на тваринницьку ферму в допоміжній школі. З огляду на це, праці Д. Л. Сергієнка потребують подальшого досконального дослідження й впровадження в найближчому майбутньому освіти України.

В данной статье изложены особенности планирования и заданий экскурсий по природоведению во вспомогательной школе по Д. Л. Сергиенко, рассмотрена их тематика, проанализированы общие методические требования организации и проведения.

Ключевые слова: экскурсия, планирование, проведение, тематика.

The given article deals with peculiarities of planning and the task of excursions from natural study at auxiliary school according to Sergienko D.L., it is also considered their subjects and analysed the general methodical requirements of the organization and carrying out.

Key words: an excursion, planning, carrying out, subjects.

Література

1. Дульнєва Г. М. Книга для учителя вспомогательной школы. — М : Учпедгиз, 1959. — 448 с.
2. Компанець Н. Новий зміст трудового навчання молодших школярів із затримкою психічного розвитку // Дефектологія. — 2006. — № 1. — С. 5–9.
3. Сергієнко Д. Л. Організація та проведення екскурсій в природу і сільське господарство в допоміжній школі. — К., 1955. — 25 с.
4. Рейда К. Виховання готовності учнів допоміжної школи до самостійної праці засобами виробничого навчання // Дефектологія. — 2003. — № 1. — С. 45–49.